

Arhiiv

Hando Runnel

Arhiivist tulles on meeleolu hoopis teine kui sinna minnes. Arhiivi minnes mõtled enesele, arhiivist koju minnes mõtled ikka enamasti teistele. Kes väga pikalt ja andunult harjub arhiivis olema-elama, kaotab mõttest iseenda ja muutub aegapidi justkui kellekski teiseks, võib-olla nondeks teisteks, kellede minevikulist olemasolu saab vanadest paberitest ja kirjadest nüüdolevaks, elusolevaks tagasi nõiduda. Varsti-varsti need varjukujud hõivavad uurija kogu vaimuilm ja uurijad ise muutuvad muu ilma silmis ka kuidagi mõistatuslikeks – on ja ei ole.

Arhiivimehed hakkavad esialgu ainult ajaloofakte täpsustama, seejärel siis ka oma intuitsiooni abil ajalugu ümber tegema, mõnikord koguni aegasid parandama. Olnud aja vigade parandus on lõpuks arhiivimehe kõige magusam tegu talle enesele. See, mis haarab ja õnnestab, on vist mingi olnud aja järelvalitsemise lummus. See on võimuelamuse magusus, mida saab endale lubada tõeline arhiivimees. On see rohkem mänguline või rohkem tõeline, vahet pole. Tõeline arhiivimees võib ju läheneda näiteks kas või Jossif Stalinile endale nüüd, tollele tapjale, täitsa kartmatult, kommenteerida ta liigutusi, naerda tema ütluste üle vabalt, karistamatult, irooniliselt. Arhiivimees võiks nüüd kõnelda täie suuga ka omal ajal vaikimisaja kehtestanud Konstantin Pätsi aadressil, õnnistada teda ükskõik milliste nimedega, kas või naerda ta üle mõnitamiseni. Aga arhiivimeeski peab jääma vait või juhtima jutu pigem mujale, kui tema silma alla või näppu pole sattunud ikka veel ei mingeid pabereid, näiteks neid, mis vähegi viiksid lähemale rajale, kuhu ja kuidas kadus meie kuulus Koodi-Jaan, sirgeseljaline Jaan Tõnisson. Kuhu kadus – hajus õhku, maeti mulda, tehti seebiks, nagu ajaloolane Naan armastas ütelda, seebiks või kotletiks? Mõistlik on vaikida ja parem mitte puudutada ka neid ajalooasju, mida maailma suurjõud hoiduvad puudutamast, nimetamast, mille kohal oleks justkui sõlmitud vaikimise kokkulepe: ärme puudutame, ärge puudutage, ärgu puudutatagu! Vaikida paljudest suurtest kurjustest! Seda kokkuleplust aimas ette ja kirjeldas juba ammuseil pagulaspäevil üpris tundeliselt toorkordne masendusmeelne optimist Karl Ast Rumor.

Ja siiski, arhiiv aitab, kõigest hoolimata, ainuüksi ja ikkagi värskendada, julgustada, õien-dada, õgvendada, häälestada või ümber häälestada meie ühist ajaloomälu. Arhiivi abil müü-dilisi suursi veelgi suuremaks teha muidugi ei saa, saab teha ainult mõneti lähedasemaks, familiaarsemaks, aga müüt jääb ka alles.

Arhiivi abil saab ka palju väiksemaid, äraunustamiseni tillukesi tegelasi jälle korraks endale meenutada, justkui suurendusklaasi alla võtta, vaadelda, imetleda, kas või ainult seks korraks, kas või üksi endale. Raske olekski ju neile, kelle käes pole kordagi olnud sellist ajaloo-suurendusklaasi, mõnd sellist ammu olnud armsakest veel nüüd taas armsaks teha: ei ole sensatsiooni, ei ole võimsust, ei ületa uudiskünnist. On nagu inimene ikka: väiksekene, õrnakene, inimhingekene, saatusekene – olgu selline üksnes omade asi, öeldakse. Aga need omad ongi juba arhiividesse astunud. On hakatud otsima oma eellasi, sugulasi, hõimlasi ja neid koos endaga suurde avarasse ajalukku asetama. Suured sugupuud on kasvama pandud. Jah, kõik hätta jääks arhiivita!, võiksime laulda.

Ei ole mina küll mingi eriline arhiivimees olnud, olen vaid pisut arhiivi lõhna nuusutanud, sellest lõhnastki parasjagu purju jäänud. Õige arhiivimees peaks liikuma paljudes aegades, aga seega ka paljudes keeleroomides. Ta peab olema ka keeletark. Nemad arhiivis peavad olema päris erilised inimesed. Mitte ainult arhiivi-mehed, vaid ikka ka -naised. Suurem osa arhiivimehi ongi vist naised, meenub mulle. Tahaksin ju ka hoopis sagedamini arhiivis käia, seal olla, istuda, lugeda, uurida, teise aega uppuda, kaasajast kaugeneda, olnud aegu ja nonde aegade inimesi korra oma vaimusilmas elavdada, endale kõnelema panna. Endale ja teistelegi, „Eesti mõtteloo” raamatusarja kaudu, näiteks. Tahaksin neid rõõmsaid päevi rohkem, aga neid pole kuigi palju, justkui ei jätku enam. Kas ma ütlesin „rõõmsaid”? Jah, aga kurvaks teeb mind küll kuuldus arhiivide koondamisest Eestis, kokkutõmbamisest ja kaotamisest n.-ö. „perifeerias”. Kui see peaks olema nii, on see kui kodupaiga ja kodutunde õõnestusaktsioon, oma väikesegi ajaloo äravõtmine, elu lõpetamise järjekordne samm sealpaigus.

Tõsi, me ilus maailm on tõepoolest imelik, karm.

(Järelmärkus: Sai vist villemreimanlikult pateetiline jutt küll, aga eks ma ole ju ka Villem Reimani Kollegiumi üks asutajaliige olnud.)

Hando Runnel

(1938)

Kirjanik. Kirjastuse Ilmamaa asutajaid ja raamatusarja „Eesti mõttelugu” algatajaid. Olnud 1992/1993 Tartu Ülikooli kaunite kunstide professor.